

ԹՐԱՆՍՓԱՐԵՆՍԻ
ԻՆԹԵՐՆԵՇՆԼ
հակակոռուպցիոն կենտրոն

2017թ. խորհրդարանական
ընտրությունների
ընտրական թվերի
Էլեկտրոնային մոնիտորինգ

Երևան - 2017

Publication of this report is supported by Open Society Foundations - Armenia, grant N19492. The opinions and analyses expressed in the report are those of the authors and do not represent opinions and positions of Open Society Foundations – Armenia.

Սույն զեկույցի թողարկումը հնարավոր է դարձել «Բաց հասարակության հիմնադրամներ–Հայաստան» կազմակերպության օժանդակության շնորհիվ՝ դրամաշնորհ N19492: Զեկույցում տեղ գտած տեսակետները և վերլուծությունները արտահայտում են հեղինակների կարծիքը և կարող են չհամընկնել «Բաց հասարակության հիմնադրամներ–Հայաստան» կազմակերպության տեսակետների և դիրքորոշումների հետ:

Ծրագրի աշխատակազմ

Վարուժան Հոկտանյան

Ծրագրի ղեկավար

Լյուդվիգ Խաչատրյան

Փորձագետ/վերլուծաբան, մոնիտորինգային խմբի ղեկավար

Գայանե Մարգարյան

Վեբ-կայքի ծրագրավորող, մոնիտորինգային խմբի անդամ

Արմինե Մարտիրոսյան

Համակարգչային ծրագրավորող, մոնիտորինգային խմբի անդամ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....4

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄՆԵՐԸ6

 Ընտրողների ցուցակները.....6

 Քվեարկության տևողությունը (արագությունը)..... 10

 Քվեարկության արդյունքները..... 15

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....27

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ինչպես նախորդ մոնիտորինգային ծրագրերի դեպքում, 2017թ. ապրիլի 2-ի ՀՀ խորհրդարանական ընտրությունների ընտրական թվերի էլեկտրոնային մոնիտորինգը միտված էր կանխելու հնարավոր կեղծիքներն ու խախտումները և դրանով իսկ նպաստելու ընտրական ինստիտուտի նկատմամբ հասարակության վստահության վերականգնմանը: Այդ նպատակին հասնելու համար խնդիր էր դրվել հսկողություն սահմանել գործընթացի պատշաճության և բոլոր տեղամասերում քվեարկության արդյունքների վրա, վերլուծել խախտումների և կեղծիքների հնարավոր իրավիճակները և գնահատել կեղծիքների և խախտումների ազդեցությունն ընտրությունների ելքի վրա: Ծրագիրը ֆինանսավորվել է «Բաց հասարակության հիմնադրամներ-Հայաստան»-ի կողմից:

Ընտրական թվերի էլեկտրոնային մոնիտորինգի մեթոդն արդեն իսկ կիրառվել է Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի (ԹԻՀԿ) կողմից 2012թ. Ազգային ժողովի, 2013թ. նախագահական ընտրությունների, 2013թ. Երևանի ավագանու ընտրությունների ընթացքում և 2015թ. սահմանադրական հանրաքվեի ժամանակ: Մեթոդը, որը հիմնված է միմյանց հետ փոխկապակցված ընտրական որոշակի թվերի¹ համեմատության վրա, մանրամասնորեն նկարագրվում է «Ընտրական իրավունքներ և ընտրակեղծիքներ» գրքում (ISBN-978-9939-53-733-7), որը հրատարակվել է 2010թ. Երևանում: Հիմնական ենթադրությունը, որի վրա հիմնված է մեթոդի կոնցեպտը, այն է, որ եթե ընտրական գործընթացները անց են կացվում պատշաճ կերպով, ապա այս թվերի միջև մաթեմատիկական հարաբերակցությունները պետք է ունենան որոշակի («ճիշտ») արժեքներ կամ գտնվեն արժեքների «ճիշտ» տիրույթում: Եթե այդ հարաբերակցությունների արժեքները թվային առումով հավասար չեն «ճիշտ» արժեքներին, ապա ծագում են հիմնավոր կասկածներ, որ եղել են լուրջ ռիսկեր՝ ապօրինություններ լինելու առումով, և որ ընտրական գործընթացներում տեղի են ունեցել նույնիսկ կեղծիքներ: Մեթոդի բացահայտումները կարող են շատ կարևոր լրացուցիչ ապացույց հանդիսանալ այն բացահայտումների համար, որոնք վեր էին հանվել նախքան

¹ Բոլոր ընտրական թվերը հանդիսանում են պետական մարմինների կողմից իրենց պաշտոնական կայքերում հրապարակված պաշտոնական թվերը: Այդ մարմիններն են Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը (ԿԸՀ), ՀՀ ոստիկանությունը և ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայությունը: Այս թվերի շարքում են մշտական բնակչությունը, ընտրողների թիվը, մասնակցության թիվը, քվեատուփում քվեաթերթիկների թիվը, ինքնասուսնվող դրոշմանիշների թիվը, կտրոնների թիվը, կուսակցությունների/թեկնածուների օգտին տրված քվեների թիվը (կամ հանրաքվեի ժամանակ «Այո» և «Ոչ» քվեների թիվը), քվեարկության տևողությունը և այլն: Այս բոլոր թվերը հաշվարկվում են յուրաքանչյուր ընտրատեղամասի, բնակավայրի, ընտրատարածքի, տարածքի, մարզի, ինչպես նաև ողջ հանրապետության համար:

քվեարկության օրը, ինչպես նաև քվեարկության օրն ընտրատեղամասերում, տեղի ունեցած ընտրական գործընթացների, ներառյալ քվեների հաշվարկի և ընտրատեղամասերում արդյունքների ամփոփման դիտարկման արդյունքում:

Մեթոդի հեղինակ Լյուդվիգ Խաչատրյանը հանդիսանում է այս ծրագրի մոնիտորինգային խմբի ղեկավարը: Նույն խումբն է նաև անցկացրել բոլոր վերոնշյալ ընտրությունների և հանրաքվեի ընթացքում ընտրական թվերի էլեկտրոնային մոնիտորինգը: Այդ մոնիտորինգային ծրագրերի արդյունքներն այժմ հասանելի են ԹԻՀԿ կայքում <http://elections.transparency.am/> հասցեով:

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄՆԵՐԸ

Ծրագրի արդյունքները հասանելի են ԹԻՀԿ կայքում՝
http://elections.transparency.am/2017/index.php?am_population2001-2017,36:

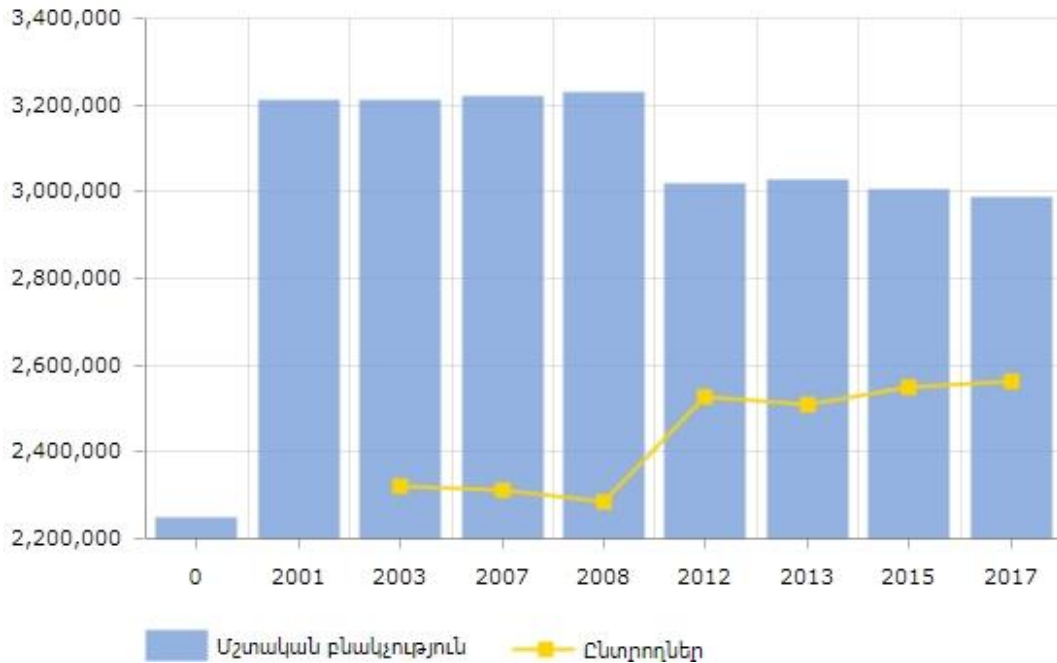
Ծրագրի հիմնական բացահայտումներն են.

Ընտրողների ցուցակները

- 2017թ. խորհրդարանական ընտրությունների նախաշեմին ընտրողների ցուցակում ընդգրկված անձանց թիվը կազմում էր Հայաստանի մշտական բնակչության 85.8%-ը, ինչը մի փոքր ավել էր, քան 2015թ. դեկտեմբերի սահմանադրական հանրաքվեից առաջ (84.9%): 2017թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ մշտական բնակչության թիվը կազմում էր 2,986,100 մարդ (տե՛ս ՀՀ ԱՎԾ կայքը <http://armstat.am/am/?nid=80&id=1916>), մինչդեռ 2017թ. մարտի 29-ին, համաձայն ՀՀ ոստիկանության պաշտոնական կայքում (www.police.am)² տեղադրված ընտրական ցուցակների, այդ ցուցակներում ընդգրկված ընտրողների ընդհանուր թիվը կազմում էր 2,563,323: Ընտրողների և մշտական բնակչության փոփոխության դինամիկան կարելի է տեսնել **Գծանկար 1**-ում:

²Ներկայումս այս ցուցակները հանված են վերոնշյալ կայքից:

Գծանկար 1

- Նախորդ ընտրությունների և 2015թ. հանրաքվեի նման, այս ընտրություններին ևս առկա էին հազարավոր հասցեներ, որտեղ գրանցված էին չափից մեծ թվով ընտրողներ: Մասնավորապես, առկա էր 10 և ավելի գրանցված ընտրողով 10,444 հասցե (տես http://elections.transparency.am/2017/index.php?am_electors-republic-address,44), որոնցում ընդհանուր առմամբ գրանցված էր 141,284 ընտրող: Հարյուր և ավելի ընտրողներ գրանցված էին 12 հասցեներում՝ ընդհանուր առմամբ 2,149 ընտրող:³Մշակված ծրագիրը հնարավորություն է տալիս նաև առանձնացնել այս հասցեներն ըստ մարզերի, բնակավայրերի, ընտրատարածքների և ընտրատեղամասերի: Այնուամենայնիվ, արժե նշել, որ բազմակի քվեարկության պոտենցիալ ռիսկը, որը ծագում է ընտրողների ուռճացված ցուցակներից, այսինքն՝ երկրից արտագաղթած, բայց ընտրացուցակներից չհանված ընտրողների փոխարեն քվեարկելը, ներկայումս էապես կրճատված է: Համաձայն գործող Ընտրական օրենսգրքի (որն ուժի մեջ է մտել 2016թ. հունիսի 1-ին) հոդված 73-ի մաս 3.1-ի, քվեարկության օրից հետո քվեարկած ընտրողների ցուցակները պետք է տեղադրվեն ԿԸՀ կայքում:⁴ Այսպիսով, հնարավոր դարձավ ստուգել քվեարկության օրը երկրից

³Այս հասցեներից որոշները հանդիսանում են ծերանոցների, հանրակացարանների կամ նույն հասցեն կիսող տների հասցեներ:

⁴Հոդված 73-ի նշված մասը սահմանում է, որ տարածքային ընտրական հանձնաժողովները քվեարկության հաջորդ օրը՝ ժամը 12.00-ից սկսած, իրականացնում են ընտրողների ցուցակների աղյուսակավորում՝ ներառելով այն ընտրողների անունները, ովքեր քվեարկել են ընտրության օրը: Աղյուսակավորման

բացակայող անձանց փոխարեն բազմակի քվեարկության դեպքերը: ԹԻՀԿ-ի մեկ այլ ծրագրի՝ վարչական ռեսուրսի չարաշահման մոնիտորինգի շրջանակներում ծրագրի դիտարկողների առջև խնդիր էր դրվել ստուգելու իրենց քաղաքներում 10 և ավելի գրանցված ընտրողով պատահականության սկզբունքով ընտրված մի շարք հասցեներ՝ պարզելու, թե այդ հասցեներում գրանցված ընտրողներից ովքեր են իրականում բնակվում այդտեղ:⁵ ԿԸՀ կայքում ընտրողների ցուցակները հրապարակելուց հետոսույն զեկույցի հեղինակը ստուգել է այդ հասցեները՝ պարզելու, թե քվեարկել են, արդյոք, երկրից արտագաղթած անձանց փոխարեն: Ստուգումը ցույց տվեց, որ 8 քաղաքների իրենց տրամադրված հասցեներում դիտարկողները վեր էին հանել 217 ընտրողների, ովքեր արտագաղթել էին երկրից, և նրանցից միայն 16-ի դեպքում առկա էր քվեարկություն: 16-ից 6 քվեարկություն առկա էր Վանաձորում (ընդհանուր 39 ընտրողից), 6-ը՝ Կապանում (10-ից), 2-ը՝ Գորիսում (22-ից) և 1-ական Արտաշատում (18-ից) և Աշտարակում (57-ից): Նման դեպքեր առկա չէին Մարտունիում, Արմավիրում և Հրազդանում:

- Անհայտ ընտրողներ որոնելու գործընթացը պայմանավորված էր լրատվամիջոցների հրապարակումներով և ընդդիմության հայտարարություններով, որոնց համաձայն իշխանությունները քվեարկության օրը լայնորեն կիրառելու էին «ֆիկտիվ» ընտրողների՝ երաշխավորելու իշխող կուսակցության հաղթանակը: Վարչական ռեսուրսի չարաշահման մոնիտորինգի վերը նշված ծրագրում ընդգրկված դիտարկողների առջև խնդիր էր դրվել բացահայտելու նաև, թե արդյոք իրենց տրված հասցեներում կային ընտրողներ, ում մասին տեղյակ չէին այդ հասցեների բնակիչները կամ իրենց հարևանները: Յոթ քաղաքներում դիտարկողները վեր են հանել նման 165 ընտրողների:⁶ 165-ից 66-ի դեպքում իրականացվել էր քվեարկություն, այդ թվում՝ 25-ը Արտաշատում (64-ից), 7-ը Աշտարակում (16-ից), 17-ը Գորիսում (26-ից) և 17-ը Կապանում (34-ից): Անհայտ ընտրողների առումով քվեարկություն չէր իրականացվել

գործընթացն ավարտելուց հետո 24 ժամվա ընթացքում աղյուսակավորված ցուցակները տեղադրվում են ԿԸՀ կայքում:

⁵Վարչական ռեսուրսի չարաշահման նշված ծրագիրն իրականացվել է Հայաստանի 13 քաղաքներում: Այդ քաղաքներն էին Երևանը, 10 մարզային կենտրոնները (Արմավիր, Արտաշատ, Աշտարակ, Գավառ, Գյումրի, Հրազդան, Իջևան, Կապան, Վանաձոր և Եղեգնաձոր), ինչպես նաև Գորիս և Մարտունի քաղաքները: Այս բոլոր քաղաքների, բացառությամբ Երևանի, դիտարկողներին տրվել էին պատահականորեն ընտրված հասցեներ, որոնցում գրանցված են եղել 10 և ավելի ընտրողներ: Երևանյան դիտարկողներին նման հանձնարարություն չի տրվել:

⁶Արմավիրի դիտարկողները բացահայտել էին ընտրված հասցեների միայն այն ընտրողներին, ովքեր արտագաղթել էին երկրից:

Վանաձորում (12-ից), Մարտունիում (5-ից) և Հրազդանում (8-ից): Ինչպես երևում է, «անհայտ» ընտրողների կողմից քվեարկություն կատարելու դեպքերի (40%) հարաբերակցությունն ավելի բարձր է, քան արտագաղթած ընտրողների փոխարեն կատարված քվեարկությունը (7-8%):

- Ոչ իշխանական լրատվամիջոցները և ընդդիմությունը պնդում էին նաև, որ իշխանություններն օգտագործում են «կեղծ» (կամ գոյություն չունեցող) կամ հին հասցեները, որոնցում գրանցված են գոյություն չունեցող ընտրողներ: Նման հասցեների գոյության անուղղակի ցուցիչ կարող էր լինել հասցեները, որոնք չկային նախորդ ընտրությունների կամ հանրաքվեի ժամանակ, իսկ այս ընտրությունների ժամանակ դրանք կային: Այս պնդման հիմքում ընկած ենթադրությունն այն է, որ նոր հասցեների մի մասը հնարավոր է, որ լինեն նաև «կեղծ»: Ըստ ամենայնի, միայն կուսակցությունները կամ երկարաժամկետ դիտորդները կարող էին ստանձնել նման հանձնառություն, ավելի կոնկրետ, ստուգել ընտրողների ցուցակներում եղած բոլոր հասցեները կամ «ֆիկտիվ» ընտրողների առկայությունը, և այդ դեպքում այս մոնիտորինգի միջոցով վեր հանված թվերը կարող էին նպաստել՝ կանխելու լայնամասշտաբ կեղծիքներն ընտրությունների ընթացքում: Ընտրական թվերի վերլուծությունը վեր հանեց, որ 47,165 հասցեները, որոնք առկա էին 2017թ. ընտրողների ցուցակներում, առկա չէին 2015թ. սահմանադրական հանրաքվեի ընտրողների ցուցակներում (http://elections.transparency.am/2017/index.php?am_2017-2015-differences-voters-addresses,53): Միևնույն ժամանակ հետաքրքրիչ է նշել, որ, իրենց հերթին, 43,003 հասցեները, որոնք առկա էին 2015թ. սահմանադրական հանրաքվեի ժամանակ, գոյություն չունեին 2017թ. խորհրդարանական ընտրությունների ընտրողների ցուցակներում: Այս թվերը պահանջում են ավելի լուրջ քայլեր՝ բացահայտելու, թե ինչ ծավալների էին կրում այս տիպի խախտումներն ընտրությունների ընթացքում:
- Ընտրողների ցուցակներում դեռևս կային ընտրողներ, ովքեր չունեին հասցեներ կամ նրանց հասցեները չէին պարունակում տեղեկատվություն այն բնակարանի կամ տան մասին, որտեղ իրենք գրանցված էին: Այս անգամ այդպիսի ընտրողների թիվը հավասար էր 2755-ի:

Քվեարկության տևողությունը (արագությունը)

Քվեարկության արագությունը

Քվեարկության արագությունը (քվեարկության տևողությունը) պարզվում է էմպիրիկ ձևով, կամ հաշվարկելով քվեարկության շրջափուլը (ցիկլը), կամ էլ հաշվելով այն ընտրողների թիվը, ովքեր քվեարկել են որոշակի ժամանակահատվածում (օրինակ՝ 30 րոպեում):

Ի տարբերություն նախորդ ընտրությունների, այս ընտրությունների ընթացքում քվեարկության գործընթացը տեսագրվում էր, և դա թույլատրեց քվեարկության օրը՝ ապրիլի 2-ին, ուղղակիորեն չափել քվեարկության արագությունը:⁷ Քվեարկության արագության չափումները բացահայտեցին, որ քվեարկության նվազագույն տևողությունը, երբ առկա էր հերթ, տևում էր 50 վայրկյան,⁸ ինչը նշանակում է, որ անհնարին է դրանից ավելի պակաս տևողություն: Այսպիսով, քվեարկությանը ներկայացած ընտրողների տվյալների հետագա մշակման ընթացքում օգտագործվել է այս թիվը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Ընտրական օրենսգրքի պահանջի (օրենսգրքի հոդված 8-ի մաս 9-ը) համաձայն Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը (ԿԸՀ) ապրիլի 2-ին իր պաշտոնական կայքում յուրաքանչյուր երեք ժամը մեկ (սկսած ժամը 8:00-ին քվեարկության սկզբից մինչև ժամը 11:00-ը, 11:00-ից 14:00-ը, 14:00-ից 17:00-ը և 17:00-ից 20:00-ը՝ քվեարկության ավարտը) հրապարակում էր առանձին ընտրատեղամասերում քվեարկած ընտրողների թիվը, քվեարկած ընտրողների թվերը վերցվում էին վերոնշյալ 3 ժամյա ժամանակահատվածներից (ինտերվալից) յուրաքանչյուրի համար:

Օգտագործել քվեարկության արագության հաշվարկները՝ հնարավոր է բացահայտել այն դեպքերը, երբ կոնկրետ 3-ժամյա ինտերվալի ընթացքում քվեարկած ընտրողների թիվը գերազանցել էր պաշտոնապես սահմանված տեղամասային կենտրոնի թողունակության չափը: Որպես տեղամասային կենտրոնի պաշտոնապես սահմանված թողունակության չափ՝ վերցվում է ընտրողների այն առավելագույն թիվը, որը, համաձայն Ընտրական օրենսգրքի, պետք է ունենա մեկ ընտրական տեղամասը: Հայաստանի ներկայիս Ընտրական օրենսգրքի դեպքում այս թիվը հավասար է 2,000-ի

⁷Նախորդ ընտրությունների ընթացքում քվեարկության արագությունը չափվում էր կա՛մ մոնիտորինգի խմբի անդամների կողմից, կա՛մ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններից տեղական դիտորդների կողմից կատարված տեսաձայնագրությունների ուսումնասիրության միջոցով:

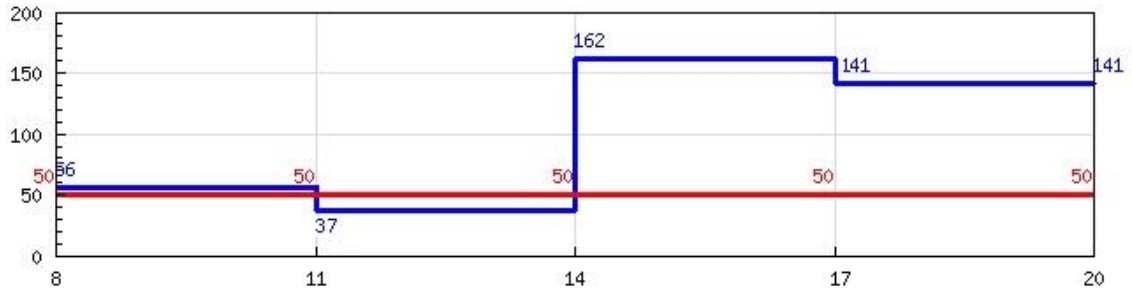
⁸Քվեարկության ցիկլը չափվել է մի քանի անգամ, երբ եղել են հերթեր, և առավելագույն քվեարկության ամենակարճ տևողությունն է՝ չափված մի քանի չափումներում:

(տե՛ս օրենսգրքի հոդված 16-ի 3-րդ մասը): Մա նշանակում է, որ ենթադրվում է, որ քվեարկության 12 ժամվա ընթացքում (առավոտյան 8-ից մինչև երեկոյան 8-ը) տեղամասային ընտրական հանձնաժողովը կարող է աշխատել ոչ ավելի, քան 2,000 ընտրողի հետ: Հիմնվելով այս թվի վրա՝ կարելի է պնդել, որ ընտրատեղամասի թողունակությունը 3 ժամվա քվեարկության ժամանակահատվածի համար հավասար է 500-ի: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Ընտրական օրենսգրքը պահանջում է, որ ընտրողների գրանցման մատյանում (այն մատյանը, որում ընտրողները քվեարկության ժամանակ քվեախցիկ մտնելուց առաջ ստորագրում են, որպեսզի քվեաթերթիկ ստանան) ընտրողների թիվը չպետք է գերազանցի 1.000 ընտրողը (տե՛ս օրենսգրքի հոդված 11-ի 4-րդ մասը), 1,000-ից ավելի ընտրողներ ունեցող ընտրատեղամասերում պետք է լինեն երկուական մատյաններ, իսկ 1,000-ից պակաս ընտրող ունեցող ընտրատեղամասերում՝ մեկական մատյան: Մա նշանակում է որ 1,000-ից պակաս ընտրող ունեցող ընտրատեղամասերի թողունակությունը յուրաքանչյուր 3-ժամյա ժամանակահատվածի կարող է դիտարկվել որպես հավասար 250-ի (1,000:4):

- 181 տեղամասերում (այս տեղամասերում քվեարկած ընտրողների ընդհանուր թիվը հավասար էր 182,478-ի) քվեարկության տևողությունը (քվեարկության արագությունը) որևէ մեկ կամ ավելի 3-ժամյա ինտերվալներում ավելի քիչ էր, քան 50 վայրկյանը: Այդ թվում՝ 22 տեղամասերում (մասնակցել է 20,791 ընտրող) այս ժամանակահատվածը չի գերազանցել անգամ 40 վայրկյանը: Նման թվերը վկայում են լցոնման մեծ հավանականության մասին:⁹ Հետաքրքիր է նշել, որ քվեարկության բարձր արագությամբ տեղամասերի գրեթե կեսում (86 տեղամասեր) նման քվեարկությունը տեղի է ունեցել ժամը 11:00-ից 14:00-ի ընթացքում: Այս 86 տեղամասերից 27-ի դեպքում քվեարկության մեծ արագությունները գրանցվել էին նաև ժամը 14:00-ից 17:00-ի ընթացքում, ընդ որում 2 տեղամասերի դեպքում՝ նաև ժամը 8:00-ից 11:00-ի ընթացքում, ևս 2 տեղամասերում՝ նաև 17:00-ից 20:00-ի ընթացքում: Այս երևույթի պատկերային վերլուծության օրինակը 8/31 տեղամասի դեպքումներ կայացված է **2ա, 2բ և 2գ գծանկարներում**:

⁹Տեղական անկախ դիտորդական առաքելությունները չեն գրանցել քվեաթերթիկների լցոնման ուղղակի դեպքեր: Այնուամենայնիվ, ինչպես պնդում էին քվեարկության գործընթացի որոշ մասնակիցներ, կարող էին լինել անուղղակի լցոնման դեպքեր, երբ տեղամասային ընտրական հանձնաժողովների անդամներն աննկատ կերպով ընտրողների գրանցման մատյանում ստորագրում էին այն ընտրողների փոխարեն, ովքեր նախապես հայտնի էր, որ չէին գալու ընտրելու, ապա քվեաթերթիկների հաշվարկի ժամանակ քվեատուփից հանված քվեաթերթիկներին խառնում էին այնքան լրացուցիչ քվեաթերթիկներ, որքան այդպիսի կեղծ ստորագրություններ մինչ այդ դրվել էին քվեարկության մատյաններում:

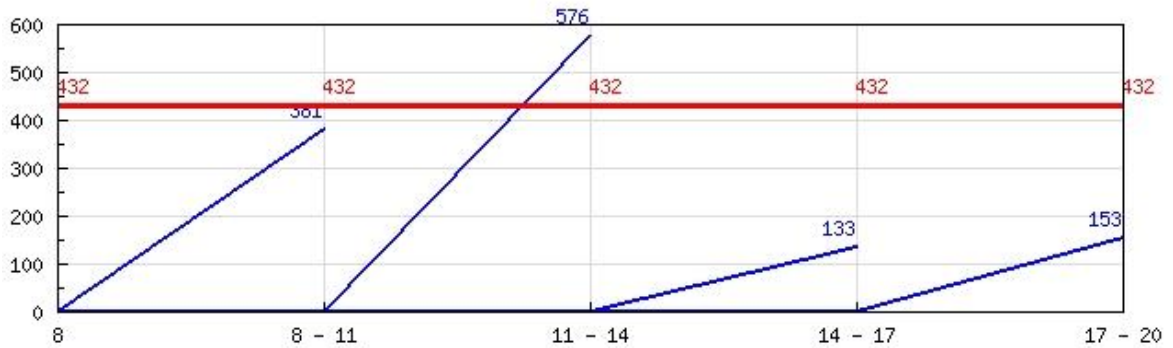
Գծանկար 2ա

— Ժամանակայինչափման միջոցով պարզված՝ ընտրողի քվեարկության նվազագույն տևողությունը(վայրկյաններով)

— Միջին ժամանակը (վայրկյաններով)՝ ծախսված մեկ ընտրողի քվեարկության համար, որը հաշվարկված է յուրաքանչյուր 3-ժամյա ժամանակահատվածի համար

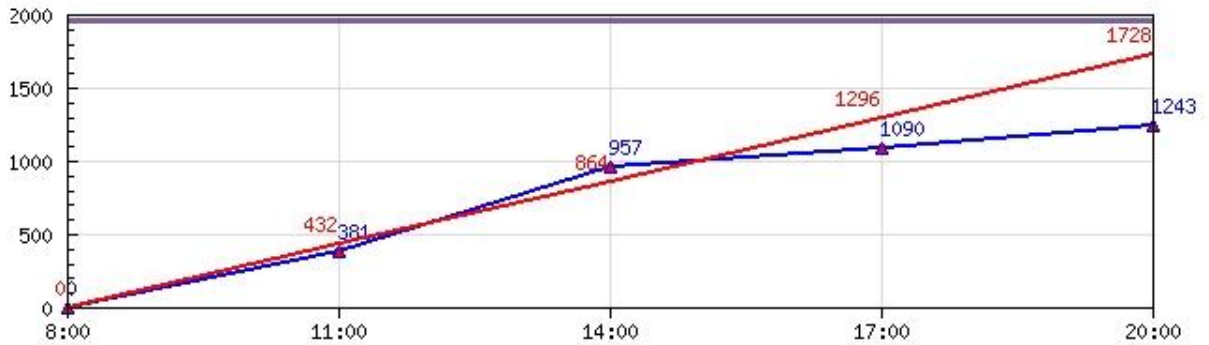
Գծանկար 2բ

— Յուրաքանչյուր երեք ժամվա ընթացքում տեղամասում քվեարկած ընտրողների հնարավոր առավելագույն թիվը՝ ելնելով մեկ քվեարկողի քվեարկության էմպիրիկ ճանապարհով չափված տևողությունից (50 վայրկյան)

— Տվյալ տեղամասում յուրաքանչյուր երեք ժամյա ինտերվալում քվեարկությանը մասնակցած ընտրողների թիվը

Գծանկար 2գ

- Տեղամասում ընտրողների թիվը
- Յուրաքանչյուր ժամանակահատվածում տեղամասում քվեարկած ընտրողների հնարավոր թիվը չափված առավելագույն արագության (50 վայրկյան) դեպքում
- Տեղամասում յուրաքանչյուր 3-ժամյա ժամանակահատվածում քվեարկությանը մասնակցած ընտրողների պաշտոնապես հայտարարված թիվը

2 ընտրատեղամասերում, ավելի կոնկրետ՝ 02/49-ում և 13/51-ում (տե՛ս Աղյուսակ 1), այն ընտրողների թիվը, ովքեր քվեարկել էին ավելի վաղ 3-ժամյա ժամանակահատվածում, ավելի մեծ էր, քան այդ թիվն ավելի ուշ ժամանակահատվածում («բացասական» մասնակցություն): Երկու դեպքում էլ դա տեղի է ունեցել քվեարկության օրվա ավարտին (ժամը 20:00-ին), այսինքն, համաձայն պաշտոնական տվյալների, ժամը 17:00-ի դրությամբ քվեարկածների թիվը ավելի մեծ էր, քան երեկոյան ժամը 20:00-ին¹⁰: Նման «բացասական» մասնակցության հնարավոր բացատրությունների թվում կարող է լինել *Հղում 9-ում* նկարագրված իրավիճակը, միայն այն տարբերությամբ, որ քվեարկության ավարտից հետո դիտորդների և/կամ վստահված անձանց աչալրջության շնորհիվ տեղամասային

¹⁰02/49 տեղամասի դեպքում հրապարակվել էր, որ քվեարկած ընտրողների թիվը ժամը 17:00-ի դրությամբ կազմում էր 980, իսկ ժամը 20:00-ի դրությամբ քվեարկած ընտրողների թիվը կազմել էր 919: 13/51 տեղամասի դեպքում համապատասխան թվերն էին 248 և 155:

ընտրական հանձնաժողովների համապատասխան անդամ(ներ)ը չէին կարողացել քվեատուփից հանված քվեաթերթիկներին խառնել լրացուցիչ քվեաթերթիկներ:

Աղյուսակ 1

Մարզ	Տեղա- մաս	Ընտրող- ների թիվը	Քվեարկած ընտրող- ների%-ը	Մասնակ- ցություն 8:00 - 11:00	Մասնակ- ցություն 11:00 - 14:00	Մասնակ- ցություն 14:00 -17:00	Մասնակ- ցություն 17:00 - 20:00
Երևան	02/49	1466	62.69	240	300	440	-61
Երևան	13/51	1059	72.62	190	267	405	-93

- Քվեարկության արագության հաշվարկը բացահայտեց, որ 44 տեղամասերում (այս տեղամասերում քվեարկած ընտրողների թիվը հավասար էր 63,247-ի) ընտրողների մասնակցությունը տարբեր 3-ժամյա ինտերվալների ընթացքում գերազանցել էր տեղամասերի կարողությունը: Վերը Նման դեպք է նաև **Գճապասուկեր 2գ**-ում ներկայացված 8/31 տեղամասի օրինակը: Այդպիսի տեղամասերի ցանկը ներկայացված է **Հավելված 1-ում**:
- 438 տեղամասերում ընտրություններին մասնակցած ընտրողների թիվը, որը հայտարարվել էր քվեարկության ավարտից մեկ ժամ անց, ժամը 21:00-ին, տարբերվում էր վերջնական արձանագրություններում նշվածներից, որոնք ապրիլի 10-ին տեղադրվել էին ԿԸՀ կայքում ըստ տեղամասերի: 171 տեղամասերում մասնակցած ընտրողների թիվը ավելացել էր ընդհանուր 1,357-ով և 267 տեղամասում էլ պակասել էր ընդհանուրը 1,268-ով: 3 տեղամասերում (10/25, 13/22 և 7/25) այս ավելացումը կազմում էր ավելի քան 100-ական ընտրող. 10/25 տեղամասում (Էրեբունի վարչական շրջան, Երևան)՝ 377 ընտրող, 13/22 տեղամասում (գյուղ Տափերական, Արարատի մարզ)՝ 125 և 7/25 տեղամասում (Մալաթիա-Սեբաստիա վարչական շրջան, Երևան)՝ 112 ընտրող: Երեք այլ տեղամասերում էլ (02/05, 29/49 և 21/29) հայտարարված թվերի նվազումը ապրիլի 2-ից ապրիլի 10-ը հավասար է եղել ավելի քան 100-ական մարդու. 02/05 տեղամասում (Նոր Նորք վարչական շրջան, Երևան)՝ 396 ընտրող, 29/49 տեղամասում (գյուղ Վերին Պտղնի, Կոտայքի մարզ)՝ 200 ընտրող և 21/29 տեղամասում (գյուղ Զոլաքար, Գեղարքունիքի մարզ)՝ 121 ընտրող:

Քվեարկության արդյունքները

- Այս անգամ ևս, ինչպես 2013թ. նախագահական ընտրություններին և 2015թ. սահմանադրական հանրաքվեին, ընտրողների մասնակցության և ընտրություններին մասնակցած քաղաքական ուժերի կողմից ստացված քվեների միջև առկա էր դրական կոռելյացիայի երևույթը:¹¹ Այնուամենայնիվ, այս անգամ, նշված ընտրությունների արդյունքների հետ համեմատած, նշված կոռելյացիան շատ ավելի թույլ էր: Այս վերլուծությունից մեկ այլ կարևոր եզրահանգումն այն է, որ նման հարաբերակցությունն այս անգամ չհանգեցրեց որակական արդյունքների՝ ի տարբերություն նախորդ ընտրությունների: Այլ խոսքով ասած, ընտրությունների արդյունքը չէր փոխվի կամ կփոխվեր չնչին չափով, եթե չլիներ դրական կոռելյացիայի էֆեկտը: **Աղյուսակ 2**-ը ցույց է տալիս մասնակցության¹² և Ընտրական օրենսգրքով սահմանված նվազագույն շեմը հաղթահարած և Ազգային ժողովում ներկայացված կուսակցությունների կամ կուսակցությունների դաշինքների¹³ ստացած քվեների միջև հարաբերակցությունը:

¹¹Քվեարկության մասնակցության միջև ընտրություններին մասնակցած քաղաքական ուժերի կողմից ստացված քվեների միջև դրական կոռելյացիան նշանակում է, որ ընտրություններին մասնակցած մեկ կամ մի քանի քաղաքական ուժերի ստացած քվեներն ուղիղ կամ հակադարձ համեմատական են մասնակցությանը: Դա նշանակում է, որ քաղաքական ուժի կողմից ստացած քվեների տոկոսը համեմատաբար ավելի ցածր մասնակցությամբ տեղամասերում ավելի մեծ կամ ավելի փոքր է, քան համեմատաբար ավելի բարձր մասնակցությամբ տեղամասերում: Ընտրությունների գծով մի շարք հայտնի միջազգային վերլուծաբանների կողմից ապացուցվել է, որ «մաքուր» ընտրությունների պարագայում մասնակցության ցանկացած արժեքի դեպքում ցանկացած քաղաքական ուժի կողմից ստացած քվեների տոկոսը պետք է լինի նույնը կամ մոտավորապես նույնը, որն ընտրությունների արդյունքում գրանցել է այդ քաղաքական ուժը: Այսպիսով, դրական կոռելյացիան կարող է մատնացույց անել ընտրությունների ընթացքում հնարավոր որոշակի խախտումների առկայությունը:

¹²Աղյուսակում մասնակցության յուրաքանչյուր արժեք նշանակում է, որ միայն այն տեղամասերն են վերցվել, որոնցում մասնակցությունը եղել է հավասար կամ ավելի քիչ, քան նշված արժեքը:

¹³Համաձայն Ընտրական օրենսգրքի հոդված 95-ի 4-րդ մասի՝ կուսակցությունը պետք է ստանա բոլոր այն քվեների, որոնք տրվել են բոլոր կուսակցություններին՝ գումարած անճշտությունները, նվազագույնը

Աղյուսակ 2

Ազգային ժողովում ներկայացված քաղաքական ուժերի ստացած քվեների և ընտրողների մասնակցության միջև հարաբերակցությունը

Մասնակցություն	Ազգային ժողովում ներկայացված քաղաքական ուժեր			
	Հայաստանի հանրապետական կուսակցություն	Ծառուկյան կուսակցությունների դաշինք	ԵԼՔ կուսակցությունների դաշինք	Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն
≤55%	43.2%	28.0%	11.2%	6.5%
≤60%	45.7%	27.6%	10.9%	6.1%
≤65%	47.8%	27.1%	9.8%	6.1%
≤70%	47.8%	27.3%	8.8%	6.2%
≤75%	48.3%	27.5%	8.1%	6.4%
Բոլոր տեղամասերը	48.9%	27.2%	7.7%	6.5%

- Ինչպես երևում է Աղյուսակից, անկախ մասնակցության չափից իշխող Հանրապետական կուսակցությունը կստանար հարաբերական մեծամասնություն, չնայած ավելի մեծ մասնակցության ցուցանիշների դեպքում կուսակցության ստացած ձայների տոկոսն ավելի մեծ է: Միակ որակական էֆեկտը, որը կարելի էր դիտարկել «մասնակցություն-ստացած քվեների տոկոս» կոռելյացիայից, այն է, որ 60%-ից ցածր մասնակցության դեպքում Հանրապետական կուսակցությունը միայնակ չէր ստանա

5տոկոսը, իսկ կուսակցությունների դաշինքը՝ 7 տոկոսը, որպեսզի մասնակցի Ազգային ժողովի մանդատների բաշխմանը:

Ազգային ժողովում տեղերի բացարձակ մեծամասնությունը այդ տեղերի վերջնական բաշխման դեպքում՝ ինչպես դա եղավ ընտրությունների վերջնական արդյունքների ամփոփման արդյունքում:¹⁴ ԱԺ անցած այլ քաղաքական ուժերի դեպքում առկա է մասնակցությանն ստացած քվեների միջև թեթևակի բացասական կոռելյացիա առկա է միայն «ԵԼՔ» կուսակցությունների դաշինքի դեպքում: Նաև ինչպես երևում է Աղյուսակից, ԱԺ անցած քաղաքական ուժերի ըստ մանդատների թվի զբաղեցրած տեղերը մասնակցությունից կախված չեն փոփոխվում: Արժե նշել նաև, որ Ազգային ժողովում մանդատներ ունենալու համար անհրաժեշտ նվազագույն շեմը չհաղթահարած մյուս 5 քաղաքական ուժերից և ոչ մեկը չէր կարողանա հաղթահարել նվազագույն շեմը մասնակցության ավելի ցածր ցուցանիշների դեպքում:

- Մասնակցության և ստացած քվեների միջև ուժեղ կոռելյացիայի բացակայությունը կարող է երևալ նաև առանձին տեղամասերում քվեարկության առանձին արդյունքներից: Ամենացածր մասնակցությամբ 9 տեղամասերում հաղթել է Հանրապետական կուսակցությունը: Ամենացածր մասնակցությունը (18.02%) գրանցվել էր Օթևան գյուղում (Թալինի տարաշրջան, Արագածոտնի մարզ), և այդ գյուղում հաղթել է Հանրապետական կուսակցությունը 95% ձայներով: Հանրապետական կուսակցությունը հաղթել է նաև երկրորդ և երրորդ ամենից ցածր մասնակցությամբ գյուղերում: Հետաքրքիր է, որ այս գյուղերը նույնպես Արագածոտնի մարզի Թալինի դարաշրջանից են: Թլիկ գյուղում մասնակցությունը կազմել է 19.53%, և Հանրապետական կուսակցությունը հաղթել է ձայների 64%-ով: Եվ վերջապես Մեծաձոր գյուղում մասնակցությունը կազմել է 29.71%, և Հանրապետական կուսակցությունը ստացել է ձայների 75.6%-ը: 100 տոկոսանոց մասնակցությամբ 6 տեղամասերից 4-ը տեղակայված են եղել քրեակատարողական հաստատություններում: Դրանք էին ՀՀ Ազգային անվտանգության ծառայության (ԱԱԾ) քրեակատարողական հաստատությունը, Վարդաշենի, ինչպես նաև Աբովյանի և Գորիսի քրեակատարողական հիմնարկները: Հանրապետական կուսակցությունը հաղթել է այս 4 հաստատություններից 3-ում՝ Գորիս ԲԿՀ-ում ստանալով 78.9%,

¹⁴Ինչպես երևում է Աղյուսակ 2-ից, այն տեղամասերում, որտեղ 55% և ավելի քիչ մասնակցություն է եղել, մյուս 3 քաղաքական ուժերը, որոնք հաղթահարել էին անցողիկ շեմը, միասին կստանային ավելի շատ քվեներ, քան Հանրապետական կուսակցությունը, ինչը նշանակում է, որ Ազգային ժողովում տեղերի վերջնական բաշխման արդյունքում Հանրապետական կուսակցությունը կստանար տեղերի կեսից պակասը: Այնուամենայնիվ, նույնիսկ այդ դեպքում Հանրապետական կուսակցությունը ՀՅԴ-ի հետ ներկա կոալիցիայով կստանար Ազգային ժողովի տեղերի բացարձակ մեծամասնությունը:

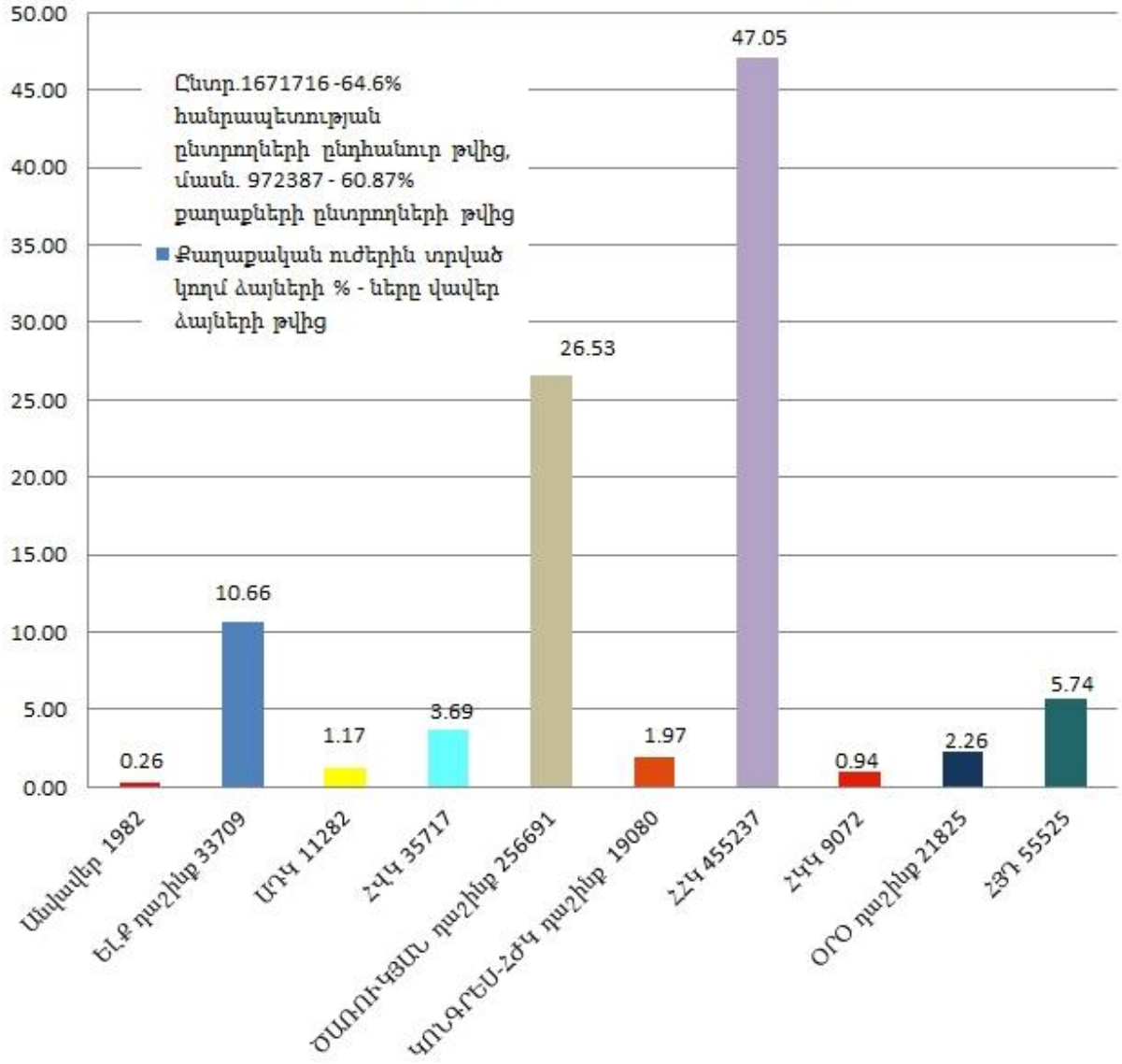
Աբովյան ՔԿՀ-ում՝ 78.6%, Վարդաշեն ՔԿՀ-ում՝ 67.8%: Հետաքրքիր է, որ ԱԱԾ Կենտրոն ՔԿՀ-ում հաղթել է կուսակցությունների «ՕԴՕ» դաշինքը 54.3% ձայներով:

100% մասնակցություն գրանցվել էր նաև Վանեվան գյուղում (Գեղարքունիքի մարզ) և Հրազդան քաղաքի 26/10 տեղամասում: Վանեվանում հաղթել է Հանրապետական կուսակցությունը 53.5% ձայներով, իսկ Հրազդան քաղաքի 26/10 տեղամասում՝ «Ծառուկյան» կուսակցությունների դաշինքը 22.6% հարաբերական մեծամասնությամբ: Բոլոր այն 18 տեղամասերում (դրանց թվում 6-ը ՔԿՀ-եր), որտեղ մասնակցությունը կազմել է 90%-ից ավելի, հաղթել է Հանրապետական կուսակցությունը: Ընդհանրապես, տեղամասերի ճնշող մեծամասնությունում հաղթել է Հանրապետական կուսակցությունը, իսկ մի քանի հարյուր տեղամասերում՝ «Ծառուկյան» կուսակցությունների դաշինքը: Բացի այս երկու քաղաքական ուժերից, 1 և ավելի տեղամասերում հաղթող ուժերից էին Հայ Յեղափոխական Դաշնակցությունը (հաղթել է 26 տեղամասերում), ԵԼՔ կուսակցությունների դաշինքը (2 տեղամաս և երկուսն էլ Հրազդան քաղաքում), Կոնգրես-ՀԺԿ կուսակցությունների դաշինքը (1 տեղամաս Ապարանի շրջանի Թթուջուր գյուղում), Հայկական վերածնունդ կուսակցությունը (6 տեղամաս) և ՕԴՕ կուսակցությունների դաշինքը (4 տեղամաս, և այդ թվում, ինչպես արդեն նշվեց՝ ԱԱԾ Կենտրոն ՔԿՀ-ում):

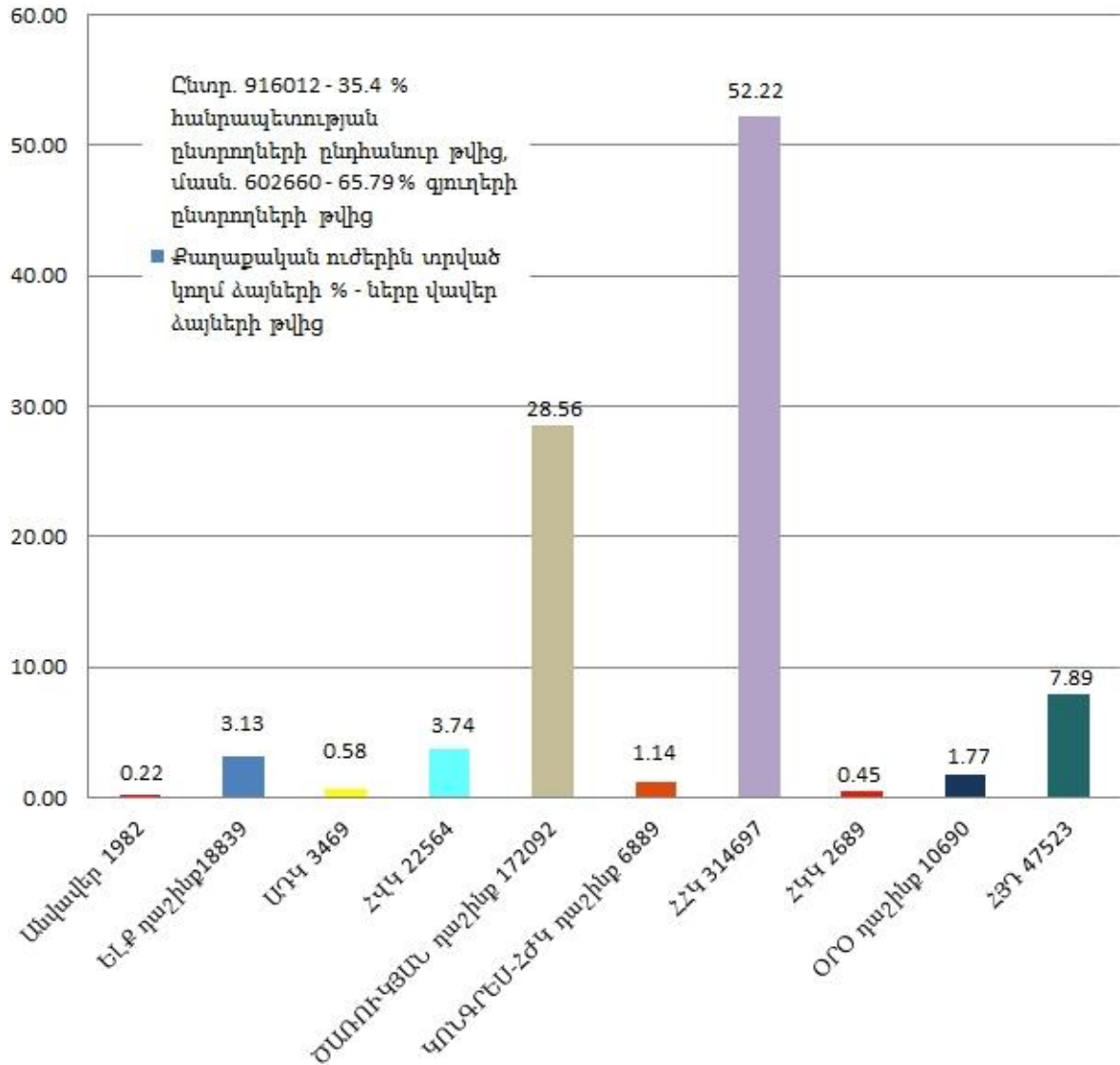
- Քաղաքային և գյուղական բնակավայրերում քաղաքական ուժերի ստացած քվեների համեմատությունից երևում է, որ Ազգային ժողովում տեղեր ստացած չորս կուսակցություններից և դաշինքներից 3-ը՝ Հանրապետական կուսակցությունը, «Ծառուկյան» կուսակցությունների դաշինքը և Հայ Յեղափոխական Դաշնակցությունն ավելի լավ արդյունքներ են գրանցել գյուղական վայրերում: Ի տարբերություննրանց՝ «ԵԼՔ» կուսակցությունների դաշինքի արդյունքները գյուղական բնակավայրերում ավելի վատ էր, քան քաղաքային բնակավայրերում: **Գծանկար 3-ը** ցույց է տալիս ընտրություններին մասնակից քաղաքական ուժերի արդյունքներն ըստ գյուղական և քաղաքային բնակավայրերի:

Գծանկար 3

Քվեների բաշխումը քաղաքներում

Քվեների բաշխումը գյուղերում

Բացի «ԵԼՔ» կուսակցությունների դաշինքից, նաև Ազատ դեմոկրատները, «Կոնգրես-ՀԺԿ» կուսակցությունների դաշինքը, «ՕԴՕ» կուսակցությունների դաշինքը և Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունն ավելի լավ արդյունքներ գրանցեցին քաղաքային բնակավայրերում:

Հանրապետական կուսակցությունը Երևանում և բոլոր մարզերում, բացի Կոտայքի մարզից, որտեղ հաղթել էր «Ծառուկյան» կուսակցությունների դաշինքը, ստացել էր ձայների մեծամասնությունը: Բոլոր այլ մարզերում, ինչպես նաև Երևանում, «Ծառուկյան» կուսակցությունների դաշինքը երկրորդն էր: Վերջապես, միայն

Երևանում, Կոտայքում և Լոռու մարզերում էր «ԵԼՔ» կուսակցությունների դաշինքն ավելի լավ արդյունքներ գրանցել, քան ՀՅԴ-ն՝ չնայած ողջ երկրի կտրվածքով «ԵԼՔ»-ի արդյունքներն ավելի բարձր էին, քան ՀՅԴ-ինը:

- Չնայած բանակում, ոստիկանության զորքերում և սահմանապահ զորքերում ծառայող ընտրողների թիվը (այսուհետ -զորամասերի ընտրողներ) և տեղամասերի քանակը, որոնց նրանք ամրակցված են, հանդիսանում է գաղտնիք(տե՛ս Ընտրական օրենսգրքի հոդված 8-ի 12-րդ մասը)՝ տեղամասերի արձանագրություններում նշված ընտրողների ընդհանուր թիվը ներառում է նաև նման ընտրողների ընդհանուր թիվը: 15 Այսպիսով, հաշվելով ոստիկանության կողմից քվեարկության օրվանից առաջ ըստ ընտրատեղամասերի հրապարակվող ընտրողների ցուցակներում նշված ընտրողների ընդհանուր թվի և քվեարկությունից հետո տեղամասային ընտրական հանձնաժողովների արձանագրություններում նշված ընտրողների ընդհանուր քանակի միջև տարբերությունը՝ հնարավոր է գնահատել զորամասային ընտրողների ընդհանուր թիվը:¹⁶ Կարելի է առանձնացնել Արցախի Հանրապետության (ԱՀ) Պաշտպանության բանակի կողմից վերահսկվող տարածքներին սահմանակից մի շարք բնակավայրերում տեղակայված մի քանի ընտրատեղամասեր, որտեղ առկա են շատ մեծ թվով զորամասային ընտրողներ: Այդ տեղամասերն են (տե՛ս <http://elections.transparency.am/2017/listanalyze.php?>)՝ Գեղարքունիքի մարզից **20/52** (Մոթք գյուղ – 374 ընտրող), **20/53** (Կուլթ գյուղ – 1,244 ընտրող), **20/54** (Ազատ գյուղ – 890 ընտրող), **20/55** (Շատվան գյուղ – 830 ընտրող), **20/56** (Նորաբակ գյուղ – 315 ընտրող) և **20/57** (գյուղ Գեղամաբակ - 204), ինչպես նաև **34/01** (քաղաք Գորիս – 105 ընտրող), **34/13** (Խնձորեսկ գյուղ – 333 ընտրող), **34/14** (Խնձորեսկ գյուղ – 49 ընտրող), **34/15** (Ներքին Խնձորեսկ գյուղ – 631 ընտրող), **34/36** (Տեղ գյուղ – 907 ընտրող), **34/38** (գյուղ Խորնիձոր – 618 ընտրող), **34/39** (գյուղ Խնածախ – 334 ընտրող), **34/40** (Քարաշեն գյուղ – 511 ընտրող), **34/43** (գյուղ Արավուս – 820 ընտրող), **35/05** (քաղաք Կապան – 72 ընտրող),

¹⁵ Համաձայն Ընտրական օրենսգրքի հոդված 10-ի 9-րդ մասի՝ խորհրդարանական ընտրությունների ընթացքում քվեարկության օրվանը նախորդող 50, 10 և 6 օր առաջ պաշտպանության նախարարությունը, ազգային անվտանգության ծառայությունը և ոստիկանությունը ԿՀՀ-ին և լիազոր մարմնին պետք է տրամադրեն բանակային, սահմանապահ զորքերի և ոստիկանական զորքերի զորամասերում գրանցված ընտրողների թվերը: Նույն հոդվածի 10-րդ մասը սահմանում է, որ այն ծառայողները, ովքեր պայմանագրային հիմունքներով ծառայում են նման զորամասերում, պետք է ընդգրկվեն ընտրողների ցուցակներում որպես ընդհանուր հիմունքներով:

¹⁶ Սովորաբար, պաշտպանության, ոստիկանության կամ սահմանապահ զորքերի ծառայողները, որոնք գտնվում են համապատասխան զինվորական միավորի գտնվելու վայրինամենից մոտ: Այնուամենայնիվ, պետք է ընդգծել, որ ընտրական օրենսգրքը չի պահանջում զինվորականների քվեարկությունը տեղամասերում, որոնք գտնվում են նրանց կայանման վայրերինամենից մոտ:

35/17 (քաղաք Կապան – 637 ընտրող), **35/28** (գյուղ Դավիթ Բեկ – 65 ընտրող), **35/36** (գյուղ Սրաշեն – 260 ընտրող), **35/37** (գյուղ Սյունիք – 848 ընտրող), **35/40** (գյուղ Ներքին Հանդ – 254 ընտրող), **35/54** (գյուղ Ճակատեն – 1,039 ընտրող), **35/59** (գյուղ Լեռնաձոր – 60 ընտրող) և **35/60** (գյուղ Լեռնաձոր – 94 ընտրող) ընտրատեղամասերը Սյունիքի մարզից: Այս իրավիճակը կարող է նաև բացատրվել նրանով, որ այս գորամասային ընտրողները բերվել են Արցախից:¹⁷

- Ծրագրի իրականացման խումբը որոշեց մոտավորապես գնահատել, թե ինչ ազդեցություն է ունեցել տարածքային համամասնական ցուցակների ներմուծումը:¹⁸ Այս գնահատումն իրականացնելու համար համեմատվում էր յուրաքանչյուր քաղաքական ուժի (կուսակցություն կամ կուսակցությունների դաշինք) օգտին տրված ընդհանուր քվեների տոկոսն այն քվեների տոկոսի հետ, որն այդ ուժը ստացել էր այն ընտրողների կողմից, որոնք չէին քվեարկել իրենց նախընտրած քաղաքական ուժի համապատասխան տարածքային ցուցակի որևէ թեկնածուի օգտին:¹⁹ Բնականաբար, այս գնահատումից արված եզրակացությունները չեն հավակնում լինել շատ ճշգրիտ, քանի որ ընտրողների՝ տարածքային ցուցակում ներառված որևէ թեկնածուի օգտին չքվեարկելը կարող է ունենալ բազմաթիվ պատճառներ:

Գնահատումը ցույց տվեց, որ կախված քաղաքական ուժից այդ ուժի տարածքային ցուցակում ընդգրկված որևէ թեկնածուի օգտին չքվեարկած ընտրողների տոկոսները զգալիորեն տարբերվում են: ՀՀԿ-ի օգտին քվեարկած ընտրողների միայն 2.6%-ն է (ամենացածր տոկոսը), որ չի քվեարկել նրա տարածքային ցուցակներում ներառված որևէ թեկնածուի օգտին: ՀՀԿ-ին հաջորդում են Հայկական վերածնունդ կուսակցությունը (3.7%) և ՀՅԴ-ն (4.9%): Այդպիսի ընտրողների առավել մեծ տոկոսներ գրանցեցին Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը (21.75%), որին հաջորդեցին “Ազատ դեմոկրատներ” կուսակցությունը (17.1%) և “Ելք” կուսակցությունների դաշինքը (12.3%): Վերջապես, եթե վերցվեին միայն այդպիսի

¹⁷Միննույն ժամանակ, հաշվի առնելով զինվորական ընտրողների ցուցակների գաղտնիության փաստը՝ բացատրված չէ, որ դրանց շարքում կարող են լինել քաղաքացիական անձինք:

¹⁸ Առաջին անգամ հայաստանյան խորհրդարանական ընտրություններն անցկացվեցին երկու-մասանի համամասնական ընտրական համակարգով, երբ ընտրողն իր քվեն կարող է տալ և՛ իր նախընտրած քաղաքական ուժի օգտին, և՛ այդ ուժի կողմից՝ իր այն տարածքային ցուցակում ներառված թեկնածուի օգտին, որում տվյալ ընտրողը հաշվառված է: Այս ընտրությունների ժամանակ ձևավորվել էր 13 ընտրատարածք:

¹⁹ Ընտրական օրենսգրքի հոդված 67-ի 3-րդ մասը թույլ է տալիս ընտրողին քվեարկելու իր նախընտրած քաղաքական ուժի օգտին՝ միննույն ժամանակ չքվեարկելով այդ ուժի համապատասխան տարածքային ցուցակում ներառված որևէ թեկնածուի օգտին:

ընտրողների արդյունքները, ապա առաջատարները կլինեին “Ծառուկյան” կուսակցությունների դաշինքը (33.5%), որին կհաջորդեին ՀՀԿ-ն (24.6%) և “Ելք” կուսակցությունների դաշինքը (18.6%): Հետաքրքիր է նաև նշել, որ, ինչպես ընտրությունների ընդհանուր արդյունքների դեպքում էր, այս դեպքում նույնպես այս երեք քաղաքական ուժերին ՀՅԴ-ի հետ միասին հաջողվեց հաղթահարել ԱԺ մանդատ ստանալու համար Ընտրական օրենսգրքով սահմանված շեմերը:

Աղյուսակ 3. Տարածքային ցուցակներով քվեարկության արդյունքների համեմատությունն առանց տարածքային ցուցակների քվեարկության արդյունքների հետ

	ԵԼԲ դաշինք	ԱԴԿ	ՀԿԿ	ԾԱՌԱԿՅԱԼ դաշինք	ԿՈՆԳՐԵՍ-ՀԺԿ դաշինք	ՀԿԶ	ՀԿԿ	ՊՐՕ դաշինք	ԼԵՎ
Քաղաքական ուժին և նրա “տարածքային ցուցակներից” առանձին թեկնածուներին տրված ընդհանուր քվեները	122065	14739	58265	428836	25950	770441	11741	32508	103048
Միայն քաղաքական ուժին տրված ընդհանուր քվեները	15009	2519	2153	27102	3046	19868	2554	3502	5081
Միայն քաղաքական ուժին տրված ընդհանուր քվեների տոկոսը քաղաքական ուժին և նրա թեկնածուներին տրված քվեների ընդհանուր թվից	12.30	17.09	3.70	6.32	11.74	2.58	21.75	10.77	4.93
Քաղաքական ուժին և նրա առանձին թեկնածուներին տրված ընդհանուր քվեների տոկոսը բոլոր քվեների ընդհանուր թվից	7.79	0.94	3.72	27.36	1.66	49.15	0.75	2.07	6.57
Միայն առանձին քաղաքական ուժին տրված ընդհանուր քվեների տոկոսները, միայն բոլոր քաղաքական ուժերին տրված քվեների ընդհանուր թվից	18.57	3.12	2.66	33.53	3.77	24.58	3.16	4.33	6.29

- Ինչպես ընտրական թվերի էլեկտրոնային մոնիտորինգի նախկին ծրագրերի դեպքում, այս անգամ ևս հաշվարկվել են ընտրական թվերի անհամապատասխանությունները և անճշտությունները: Գործող ընտրական օրենսգիրքը սահմանում է անճշտությունների երկու տեսակ: Համաձայն օրենսգրքի հոդված 72-ի 1-ին մասի՝ առաջին անճշտությունը ընտրողներից ստացված քվեարկության կտրոնների թվի և չօգտագործված ինքնաստանձվող դրոշմանիշերի թվի գումարի և տեղամասային ընտրական հանձնաժողովին հատկացված

ինքնաստանձվող դրոշմանիշերի թվի տարբերությունն է20: Նույն հոդվածի երկրորդ մասը սահմանում է անճշտության երկրորդ տեսակը, որը քվեարկության մասնակիցների ընդհանուր թվի և քվեատուփի վավեր և անվավեր քվեաթերթիկների թվերի գումարիմիջև տարբերությունն է: Եթե ամեն ինչ ընթացել է առանց խախտումների, ապա քվեատուփում քվեաթերթիկների ընդհանուր թիվը պետք է հավասար լինի ընտրողների գրանցման մատյանում առկա ստորագրությունների քանակին: Հոդված 72-ի նույն մասը սահմանում է, որ եթե քվեատուփից հանված վավեր և անվավեր քվեաթերթիկների թիվը ավելի փոքր է, քան ընտրողների ցուցակում ստորագրությունների թիվը, ապա տարբերությունը նշվում է զրո: Ընտրական թվերի մոնիտորինգի համակարգչային ծրագրում նման տարբերությունները չեն գրոյացվում, քանի որ հնարավոր է, որ տեղի ունեցած լինի «կարուսել» տեսակի ընտրախախտում, ինչը կարող է հանգեցնել բացասական տարբերության, երբառկա են ավելի շատ ստորագրություններ, քան քվեաթերթիկներ քվեատուփում: Ընտրական թվերի մոնիտորինգի համար մշակված ծրագիրը թույլատրում է հաշվարկել այլ անճշտություններ ևս, որոնք, չնայած սահմանված չեն ընտրական օրենսգրքով, սակայն կարող են որոշակի արժեք ներկայացնել ընտրական գործընթացներում հնարավոր խախտումները վերլուծելու առումով:

Միննույն ժամանակ, Հայաստանում ընտրությունների պրակտիկայում առկա անճշտությունների իրական կարևորությունը, ինչպես բացահայտվեց 2012թ.-ից սկսած ընտրական թվերի մոնիտորինգի առաջին ծրագրով, չի ընկալվում իշխանությունների, ինչպես նաև ընտրություններին մասնակցող քաղաքական ուժերի կողմից, ինչպես նաև ընտրությունները դիտարկող քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կողմից: Այս թյուրընկալումը նաև արտացոլված է ընտրական օրենսգրքում, երբ հաշվարկված անճշտությունները օգտագործվում են միայն քվեարկության արդյունքների վերահաշվարկի ժամանակ, երբ տարածքային ընտրական հանձնաժողովում ծագել են արդյունքների սխալ ամփոփման վերաբերյալ կասկածներ (տե՛ս օրենսգրքի հոդված 50-ի 7-րդ մասը) կամ պարզելու համար, թե

²⁰Համաձայն Ընտրական օրենսգրքի հոդված 67-ի 7-րդ մասի՝ մինչև ծրարը քվեատուփի մեջ նետելը ընտրողը այն, ինչպես նաև կտրոնը, որն իրեն տրվել է մասնագետի կողմից, ով նույնականացրել է նրան ընտրողի նույնականացման էլեկտրոնային սարքի միջոցով, պետք է տա տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի՝ քվեատուփի մոտ նստած անդամին: Կտրոնը վերցնելուց հետո տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի նշված անդամը պետք է քվեաթերթիկի անկյունում, ինչը դուրս է ծրարից, փակցնի ինքնաստանձվող դրոշմանիշը: Միայն դրանից հետո ծրարը՝ քվեաթերթիկի հետ միասին, ընտրողը նետում է քվեատուփ: Այսպիսով, եթե քվեարկությունը ճիշտ է ընթանում, ապա կտրոնների թվի և չօգտագործվող ինքնաստանձվող դրոշմանիշների թվի գումարը պետք է հավասար լինի տեղամասային ընտրական հանձնաժողովին մինչև քվեարկությունը տրամադրված ինքնաստանձվող դրոշմանիշների ընդհանուր թվին:

որքան տեղ պետք է ստանա Ազգային ժողովում նվազագույն շեմը հաղթահարած այս կամ այն քաղաքական ուժը (տե՛ս հոդված 95-ի մաս 4-ը) կամ Երևանի, Գյումրիի ու Վանաձորի ավագանիներում (տե՛ս օրենսգրքի 141-րդ հոդվածի մաս 3-ը)՝ համապատասխան ընտրություններից հետո ստացված ձայների հաշվարկից հետո: Այնուամենայնիվ, անճշտությունների հաշվարկման իրական նպատակը, ինչպես ցույց է տալիս միջազգային լավագույն փորձը, պետք է լինի յուրաքանչյուր ոչ գրոյական անճշտության համար **հետաքննություն սկսելը և նրանց պատժելը**, ում գործողությունները, եթե ապացուցվեն, հանգեցրել են անճշտությունների նման արժեքի, և այդ գործողությունները հանդիսանում էին դիտավորյալ ընտրական խախտումներ: Եթե լինեք անհանդուրժողականություն հնարավոր ընտրական խախտումների նկատմամբ, ապա վեր հանված անճշտությունները ձեռք կբերեին էական կարևորություն՝ ապահովելու մաքուր և ազնիվ ընտրություններ:

Ապրիլի 2-ի Ազգային ժողովի ընտրությունների պաշտոնական արդյունքների վերլուծությունը (ԿԸՀ կայքում հրապարակված) ցույց է տվել, որ 675 տեղամասերում առկա էին անճշտություններ, ներառյալ այնպիսիք, որոնք սահմանված չեն ընտրական օրենսգրքով: Ընտրական օրենսգրքով սահմանված երկու անճշտությունների ընդհանուր չափը հավասար էր 1,737-ի: Այս անճշտությունների պատճառները հետաքննելու՝ իշխանությունների ցանկության բացակայությունը, հատկապես հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ դրանք բացահայտվել էին տեղամասերի մեկ երրորդում, ավելի շատ նպաստեց ընտրությունների ընթացքում անպատժելիության մթնոլորտին և պարարտ հող է ապագայում ընտրությունների համակարգային կեղծման համար:

Մի շարք ընտրատեղամասերում հատկապես մեծ էին տարբեր տեսակի անճշտությունների չափերը: Մասնավորապես, 177 ընտրատեղամասերում ընտրողների կողմից տրամադրված կտրոնների թիվը ավելի քիչ էր, քան ընտրողների ցուցակում ստորագրությունների թիվը: Ամենից մեծ տարբերություններ (8) գրանցվել էին 8/17 տեղամասում (Շենգավիթի վարչական շրջան, Երևան) և 29/39 տեղամասում (գյուղ Գողթ, Կոտայքի մարզ): Հակառակ պատկերն էր 68 ընտրատեղամասերում, որտեղ ստորագրությունների թիվը գերազանցել էր կտրոնների թիվը: Այստեղ առաջատարներն էին 29/29 (գյուղ Առինջ, Կոտայքի մարզ) և 38/32 (գյուղ Խաշտարակ, Տավուշի մարզ) ընտրատեղամասերը, որտեղ այդ տարբերությունները հավասար էին համապատասխանաբար՝ 13-ի և 7-ի:

295 ընտրատեղամասերում տեղամասային ընտրական հանձնաժողովներից տարածքային ընտրական հանձնաժողովների կողմից հատկացված ինքնասուսնավող դրոշմանիշների թիվը ավելի փոքր էր, քան չօգտագործված ինքնասուսնավող

դրոշմանիշների և ընտրողների ցուցակում ստորագրությունների թվերի գումարը: Ամենից մեծ տարբերությունները գրանցվել էին 35/18 (քաղաք Կապան, Սյունիքի մարզ) և 31/58 (քաղաք Գյումրի, Շիրակի մարզ) ընտրատեղամասերում: 35/18 ընտրատեղամասում այն հավասար էր 22-ի, իսկ 31/58-ում՝ 9-ի: Հակառակ պատկերն էր (երբ տեղամասերին տրամադրվում էին ավելի շատ ինքնասուսնավող դրոշմանիշներ, քան չօգտագործված ինքնասուսնավող դրոշմանիշների քանակի և ընտրողների ցուցակներում ստորագրությունների թվի գումարն էր) դիտարկվել 149 ընտրատեղամասերում: Այստեղ բացարձակ առաջատարն էր 7/29 տեղամասը (Մալաթիա-Սեբաստիա վարչական շրջան, Երևան), որտեղ տեղամասին հատկացված ինքնասուսնավող դրոշմանիշների թիվն ավելի քան 100-ով գերազանցում էր տեղամասի քվեարկության արդյունքների արձանագրությունում նշված ստորագրությունների թվին:

210 տեղամասերում ինքնասուսնավող դրոշմանիշների թիվը, որոնք հատկացվել էին տեղամասային ընտրական հանձնաժողովին, ավելի փոքր էր, քան չօգտագործված ինքնասուսնավող դրոշմանիշների թվի և քվեարկած ընտրողների կողմից ստացված կտրոնների թվի գումարը: Այստեղ «առաջատարներն» էին 38/15 ընտրատեղամասը (քաղաք Կապան, Սյունիքի մարզ), 31/58 (քաղաք Գյումրի, Շիրակի մարզ) և 26/38 (գյուղ Մարմարիկ, Կոտայքի մարզ) ընտրատեղամասերը, որոնց համապատասխանաբար տրամադրվել էին 15-ով, 9-ով և 7-ով ավելի քիչ ինքնասուսնավող դրոշմանիշներ, քան չօգտագործված ինքնասուսնավող դրոշմանիշների և քվեարկած ընտրողների կողմից ստացված կտրոնների թվի գումարն էր: 173 ընտրատեղամասերում, որոնց տրամադրվել էին ավելի շատ ինքնասուսնավող դրոշմանիշներ, քան չօգտագործված ինքնասուսնավող դրոշմանիշների թվի և քվեարկածների կողմից ստացված կտրոնների թվի գումարն էր, առաջատարը նույն 7/29 ընտրատեղամասն էր, որը առաջատարն էր նաև այն ընտրատեղամասերի մեջ, որոնց հատկացվել էին ավելի շատ ինքնասուսնավող դրոշմանիշներ, քան կազմում էր չօգտագործված ինքնասուսնավող դրոշմանիշների և ընտրողների ցուցակում ստորագրությունների թիվը (100): Եվ վերջապես, 393 ընտրատեղամասերում ստորագրությունների թիվը ավելի քիչ էր կամ ավելի շատ, քան քվեատուփում առկա բոլոր քվեաթերթիկների թիվը (վավեր և անվավեր): Այստեղ ամենից շատ շեղումները դիտարկվել էին 24/35 ընտրատեղամասում (քաղաք Ալավերդի, Լոռու մարզ), 29/29 (գյուղ Առինջ, Կոտայքի մարզ) և 18/6 (գյուղ Արուճ, Արագածոտնի մարզ) համապատասխանաբար 16, 13 և 11 ցուցանիշներով:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նախորդ ընտրությունների (2012թ. խորհրդարանական, 2013թ. նախագահական և 2013թ. Երևանի ավագանու) և 2015թ. սահմանադրական հանրաքվեի համեմատությամբ, որոնց ընթացքում ԹԻՀԿ-ը իրականացրել էր ընտրական թվերի մոնիտորինգ, լուրջ փոփոխություններ չեն գրանցվել, և հիմնական խնդիրներն ու ռիսկերը շարունակվել են նաև այս խորհրդարանական ընտրությունների ընթացքում: Ինչպես նախկին մոնիտորինգային ծրագրերի իրականացման արդյունքում, այնպես էլ այս մոնիտորինգը նաև բացահայտեց, որ ա. Ընտրողների թվերը դեռևս ներառում են ավելի շատ ընտրողներ, քան դրանց իրական թվերը՝ հիմնված մշտական բնակչության ներկայիս թվի վրա, բ. Դեռևս ընտրողների ստվար գանգվածը չունի հասցե, գ. Դեռևս առկա էին շատ արագ քվեարկության կասկածելի շատ դեպքեր, և որոշ դեպքերում դրանք նույնիսկ գերազանցում էին տեղամասերի ֆիզիկական թողությունը, դ. Դեռևս առկա էր դրական կոռեկցիա մասնակցության թվի և իշխող Հանրապետական կուսակցության արդյունքների միջև, չնայած այդ չափը շատ ավելի փոքր էր, քան նախկինում, և ե. Մեծ թիվ էին կազմում տարբեր տեսակի անճշտություններով տեղամասերը:

Այս ընտրություններն անցկացվեցին նոր ընտրական օրենսգրքով, ինչը ընտրական թվերի հարաբերակցությունների կոնցեպտի տեսանկյունից, որի վրա է հիմնված ընտրական թվերի մոնիտորինգի մեթոդաբանությունը, տալիս է ավելի լավ պաշտպանություն հնարավոր խախտումների և կեղծիքների դեմ, որոնք բացահայտվում են այս մոնիտորինգի գործադրմամբ: Մասնավորապես՝ ընտրություններին մասնակցած ընտրողների ցուցակների հրապարակման պահանջը ուներ լուրջ պոտենցիալ՝ լրջորեն խոչընդոտելու ընտրողների ուռճացված ցուցակից ծագող խախտումները: Դրույթը, որը պահանջում է ն՝ քվեարկության ընթացքի, և՛ քվեարկության հաշվարկի գործընթացների տեսանկարահանում (տե՛ս Ընտրական օրենսգրքի հոդված 8-ի մաս 11.1-ը), կարող էր նվազեցնել քվեաթերթիկների գաղտնի լցումման դեպքերը, քանի որ ընտրությունների մասնակիցների, օրինակ, կուսակցությունների և ՀԿ-ների, որոնք դիտարկում էին ընտրությունները, համար ապահովում էր հնարավորություն՝ վերլուծելու քվեարկության տեսագրությունները²¹: Փաստացիորեն, ինչպես նշվեց վերը, ընտրություններին վերաբերող ԹԻՀԿ-ի մեկ այլ՝ վարչական ռեսուրսի չարաշահման ծրագրում ներգրավված դիտարկողների կողմից 10 և ավելի ընտրողներ ունեցող հասցեների ստուգումը վեր հանեց

²¹ԹԻՀԿ-ի ունեցած տեղեկություններով տեսագրությունների համակարգային վերլուծություն չի իրականացվել:

քվեարկության դեպքեր այն անձանց փոխարեն, ովքեր արտագաղթել էին երկրից: Այս դիտարկումը հաստատվեց նաև այլ դիտորդների կողմից:

Սակայն, չնայած նշված իրավական բարելավումներին, ընտրական թվերի մոնիտորինգն այս ընտրությունների անցկացման գործընթացներում վեր չհանեց լուրջօրական փոփոխություններ: Առաջընթացի այս բացակայությունը պայմանավորող հնարավոր էական գործոնների թվում են քաղաքական կամքի բավարար չափի պակասը և ընդդիմադիր կուսակցությունների և դիտորդական առաքելությունների ռեսուրսների պակասը՝ արդյունավետորեն և ամբողջովին վերահսկելու քվեարկության գործընթացների օրինավորությունը և վարչական ռեսուրսի չարաշահման աննախադեպ աստիճանը նախընտրական հատվածում և քվեարկության օրը, ինչպես նաև ընտրակաշառքը: Վերջին գործոնը հաստատվեց ոչ միայն ԹԻՀԿ վարչական ռեսուրսների չարաշահման ծրագրի բացահայտումներով, այլև անկախ դիտորդների, կուսակցությունների, լրատվամիջոցների և փորձագետների կողմից: Վարչական ռեսուրսի չարաշահման ավելի հազեցած, աննահանջ և արդյունավետ մեթոդների օգտագործումը, ահաբեկումն ու ոտնձգությունը և ընտրակաշառքը հավանաբար ապահովեցին ավելի մեծ իրական մասնակցություն, քան առաջներում²², ինչին գումարվեցին տարբեր ընտրական հանձնաժողովների կողմից կոռուպցիոն գործընթացների ավելի լայն կիրառումը՝ զուգորդված իրավապահ մարմինների միտումնավոր անգործությամբ և ընտրական կեղծարարության հանցագործներին պատժելու դատական իշխանության ակնհայտ չցանկությամբ: Միաժամանակ բացառված չէ, որ լուրջ ուղղակի կամ անուղղակի ճնշում է գործադրվել (ազգականների, ընկերների, հարևանների կամ կոլեգաների միջոցով) բազմաթիվ դիտորդների վրա՝ նույնիսկ անկախ և անկողմնակալ տեղական դիտորդական առաքելություններից, ինչպես նաև վստահված անձանց և ընդդիմադիր կուսակցություններից առաջադրված ՏՀՀ անդամների վրա:

Ակնհայտորեն, ընտրական օրենսդրության որոշակի բացեր, որոնց մի մասը (օրինակ՝ անձշտությունների հաշվարկման երևույթին առնչվող) քննարկվել է վերը, նույնպես նպաստեցին կեղծիքների և կեղծարարության իրականացմանը: Սակայն բացասական էֆեկտն այս բացերից և թերություններից կարող էր ավելի պակաս լինել, եթե իրական քաղաքական կամք դրսևորվեր իշխանությունների կողմից՝ սկսած անցկացնելու ազատ և արդար ընտրություններ և եթե լիներ ընդդիմադիր կուսակցությունների իրական ցանկությունը և ռեսուրսները՝ մարտահրավեր նետելու իշխող Հանրապետական կուսակցությանը: Ինչ որ չափով անհրաժեշտություն կա նաև ընտրությունները

²²Ինչպես բացահայտել են որոշ դիտարկումները, այդ թվում՝ տվյալ հրապարակման հեղինակի, իրական մասնակցությունը, երբ հաշվարկվում էր մասնակցած ընտրողների իրական թիվը, կարող էր գերազանցել նույնիսկ 85%-ի ցուցանիշը՝ պաշտոնապես հայտարարված 61%-ի փոխարեն:

դիտարկող ՀԿ-ների առումով՝ վերանայելու և ձևափոխելու իրենց դիտորդման մեթոդաբանությունները: Մասնավորապես, նրանք պետք է ավելի մեծ շեշտ դնեն երկարատև դիտորդության վրա՝ նպատակ ունենալով բացահայտել վարչական ռեսուրսի չարաշահման դրսևորումները և ընտրողների ցուցակներում առկա կեղծ հասցեներն ու կեղծ ընտրողներին: Քվեարկության օրը համագործակցելով վստահված անձանց հետ՝ դիտորդները պետք է քայլեր ձեռնարկեն վերհանելու մասնակցության իրական չափերը, ինչպես նաև լինեն ավելի հետևողական բոլոր մակարդակների ընտրական հանձնաժողովներին և իրավապահ մարմիններին համոզելու հարցում, որպեսզի քննության առնվեն վերը հանված անճշտությունների տարբեր տեսակների հնարավոր պատճառները:

Հաշվի առնելով վերը քննարկված խնդիրները, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ հաջորդ խորհրդարանական ընտրությունները տեղի կունենան միայն 5 տարի անց, այն է, 2022թ.-ին(եթե չլինեն ֆորսմաժորային իրավիճակներ), ակնկալելիչ է, որ գալիք 2-3 տարվա ընթացքում իշխանությունները փոփոխություններ կիրականացնեն գործող ընտրական օրենսգրքում: Ըստ այդմ, ընտրական օրենսգրքի բարելավման առումով ներկայումս կոնկրետ առաջարկություններ ներկայացնելը թվում է ոչ շատ արդյունավետ: Փոխարենը, այժմ ավելի հարմար կլինի հիմնականում հայեցակարգային առաջարկություններ ներկայացնելը, որոնք կարող են հիմք դառնալ Հայաստանի ընտրական համակարգի հետագա բարեփոխումների համար:

1. Չեն կարող լինել ազատ և արդար ընտրություններ, եթե ընտրական օրենսդրությունը հարմարեցված է իշխող քաղաքական կուսակցության և ազդեցիկ շահագրգիռ օլիգարխիկ խմբերի շահերին, ինչպիսին Հայաստանի իրականությունն է վերջին 22 տարիներին: Ասվածի ամենաակնառու օրինակներից են գործող ընտրական օրենսգրքի տարածքային համամասնական ցուցակների դրույթն ու կայուն մեծամասնության պահանջը: Ընտրական օրենսդրությունը պետք է միտված լինի ապահովելու իրապես հավասար հնարավորություններ մասնակից բոլոր քաղաքական ուժերի համար և լայն հնարավորություններ դիտորդների համար՝ վերահսկելու ընտրական գործընթացները:
2. Ընտրական համակարգը պետք է ապահովի ընտրություններին մասնակցող բոլոր թեկնածուների նվազագույն ճանաչելիություն համապետական մասշտաբով: Հնարավոր տարբերակ կարող է լինել համամասնական համակարգին միայն համապետական համամասնական ցուցակովանցումը կամ առանց նախնական որոշման, թե ով պետք է լինի ցուցակում կամ համապետական ցուցակից իր թեկնածուին (միայն մեկին) ընտրելու թույլտվություն տալով ընտրողին:

3. Ընդդիմադիր կուսակցությունները պետք է իրենց ընտրագանգվածի հետ աշխատեն ոչ միայն մեկ ամիս հինգ տարվա ընթացքում, ավելի կոնկրետ՝ նախընտրական քարոզչության ընթացքում, այլևքուր հինգ տարիների ընթացքում՝ իրար հաջորդող ընտրությունների արանքում՝ եթե կուսակցությունը չունի բավարար ֆինանսական, մարդկային և նյութական առաջարկելով նոր և թարմ գաղափարներ հանրությանը: Բացի այդ, ռեսուրսներ նման աշխատանքի համար և չի կարող ձեռք բերել դրանք, այն պետք է ձեռնպահ մնա ընտրություններին մասնակցելուց: Ընդդիմադիր կուսակցությունների կողմից ռեսուրսների քրոնիկ պակասը պետք է դառնա լուրջ ներքին քաղաքական խնդիր,ինչպես նաև Հայաստանում գործող միջազգային և օտարերկրյա կազմակերպությունների և ներկայացուցչությունների համար:
4. Տեղական դիտորդական առաքելությունները պետք է վերանայեն իրենց դիտարկման մեթոդաբանությունը՝ հիմնականում շեշտը դնելով ընտրողների ցուցակների նախնական վերլուծության վրա, զուգահեռաբար հաշվելով քվեարկությանը մասնակցած ընտրողների թիվը, և հետամուտ լինելով անճշտությունների տարբեր տեսակների պատճառների բացահայտումներին:
5. Քվեների հաշվարկը պետք է լինի ավելի ներառական, քան առկա է այսօր՝ գործընթացին մասնակցելու իրավունք տրամադրելով վստահված անձանց և դիտորդներին:

Հավելված 1

Տեղամասեր, որտեղ ընտրողների քվեարկությունը տարբեր 3-ժամյա ինտերվալների ընթացքում գերազանցել է ընտրական տեղամասի թողունակությունը

Մարզ	Տեղամաս	Ընտրողների թվերը տեղամասերում	Ընտրություններին մասնակցած ընտրողների թվերը, ըստ տեղամասերի ընտրությունների օրը հրապարակված տվյալների	%	Քվեարկությանը մասնակցած ընտրողների թվերը, ժամը 8: 00-ից մինչև 11: 00-ն	Մեկ անձի քվեարկելու համար ծախսված միջին ժամանակը տեղամասում (վայրկյաններով), ժամը 8: 00-ից 11: 00-ն	Քվեարկությանը մասնակցած ընտրողների թվերը, ժամը 11: 00-ից մինչև 14: 00-ն	Մեկ անձի քվեարկելու համար ծախսված միջին ժամանակը տեղամասում (վայրկյաններով), ժամը 11: 00-ից 14: 00-ն	Քվեարկությանը մասնակցած ընտրողների թվերը, ժամը 14: 00-ից մինչև 17: 00-ն	Մեկ անձի քվեարկելու համար ծախսված միջին ժամանակը տեղամասում (վայրկյաններով), ժամը 14: 00-ից 17: 00-ն		
Երևան	01/18	2006	1353	67.45	402	54	518	41.7	311	70	122	178
Երևան	01/20	2187	1560	71.33	330	66	478	46	542	39.9	210	102
Երևան	02/05	1629	1400	85.94	253	86	287	76	294	74	566	38.2
Երևան	08/31	1966	1243	63.22	381	56	576	37.5	133	162	153	142
Երևան	10/51	936	741	79.17	244	44	278	38.8	171	63	48	225
Արարատ	11/09	1884	1267	67.25	240	90	275	78	235	92	517	41.8
Արարատ	11/45	975	726	74.46	107	101	283	38.2	233	46	103	105
Արարատ	12/31	900	716	79.56	154	70	277	39.0	214	50	71	152
Արարատ	12/39	1914	1390	72.62	300	72	240	90	523	41.3	327	66
Արարատ	13/07	1795	1127	62.79	304	72	236	92	528	40.9	59	366
Արարատ	13/16	696	523	75.14	110	98	258	41.9	114	95	41	263
Արարատ	13/18	1563	1186	75.88	210	102	340	64	525	41.1	111	194
Արարատ	13/32	1930	1364	70.67	272	80	388	56	580	37.2	124	174
Արագածոտն	17/10	1920	1195	62.24	294	74	197	110	502	43.0	202	106
Արագածոտն	17/22	1952	1503	77	230	94	593	36.4	491	44	189	114
Արագածոտն	18/06	876	668	76.26	167	65	273	39.6	186	58	42	257
Արագածոտն	18/14	937	610	65.1	121	89	261	41.4	186	58	42	257
Գեղարքունիք	19/05	1621	1219	75.2	140	154	265	82	535	40.4	279	78
Գեղարքունիք	19/23	1980	1408	71.11	244	88	553	40	453	48	158	136
Գեղարքունիք	20/10	1132	912	80.57	133	162	212	102	532	40.6	35	618
Գեղարքունիք	20/15	778	570	73.26	77	140	279	38.7	166	65	48	225
Գեղարքունիք	20/32	824	656	79.61	134	81	252	42.9	217	50	53	204
Գեղարքունիք	21/07	1970	1190	60.41	120	180	500	43.2	450	48	120	180
Գեղարքունիք	21/15	1451	1065	73.4	175	124	240	90	502	43.0	148	146
Գեղարքունիք	21/38	998	750	75.15	138	78	256	42.2	266	40.6	90	120
Լոռի	22/04	886	576	65.01	120	90	262	41.2	147	73	47	230
Լոռի	23/50	1909	1111	58.2	186	116	534	40.4	260	84	131	164
Լոռի	25/39	975	637	65.33	101	107	270	40.0	108	100	158	68
Կոտայք	26/37	991	683	68.92	225	48	277	39.0	128	84	53	204
Կոտայք	27/20	973	698	71.74	160	68	257	42.0	197	55	84	129
Կոտայք	27/24	805	599	74.41	128	84	282	38.3	149	72	40	270
Կոտայք	27/25	2058	1334	64.82	350	62	250	86	505	42.8	229	94
Կոտայք	27/26	2093	1441	68.85	320	68	530	40	355	60	236	92
Շիրակ	30/54	971	667	68.69	96	113	274	39.4	224	48	73	148
Շիրակ	31/45	1938	1026	52.94	300	72	80	270	515	41.9	131	164
Շիրակ	33/17	892	678	76.01	89	121	234	46	266	40.6	89	121
Շիրակ	33/22	935	701	74.97	141	77	285	37.9	212	51	63	171
Սյունիք	34/40	902	761	84.37	152	71	230	47	262	41.2	117	92
Սյունիք	34/43	946	878	92.81	194	56	223	48	291	37.1	170	64
Սյունիք	35/23	844	735	87.09	71	152	266	40.6	240	45	158	68
Սյունիք	35/56	1887	1582	83.84	403	54	573	18.8	481	44	125	172
Սյունիք	35/57	1917	1557	81.22	365	60	522	20.7	487	44	183	118
Վայոց Ձոր	36/15	986	737	74.75	45	240	180	60	320	33.8	192	56
Տավուշ	37/30	994	720	72.43	150	72	203	53	277	39.0	90	120